

ZAMANSIZ ÖLÜM: GELENEKSEL VE MODERN TOPLUM KARŞITLIĞINDA ÖLÜMÜN YERİ

Mehmet Süheyl ÜNAL*

Özet

Din sosyolojisinde geleneksellik-modernlik karşıtlığı, merkezi tartışmalardan birisidir. Ülkemizde henüz genç sayılabilecek bir sosyal bilim durumundaki din sosyolojisinin yanı sıra ondan daha genç bir alt alan da ölüm sosyolojisidir. Bu yazı, sözkonusu tartışmayı ölüm sosyolojisine taşıma yönünde bir deneme mahiyetindedir. Varsayımımıza göre geleneksel toplum anlayışında ölüm-hayat içiçeliğine; modern anlayışta ise daha ziyade ölümün hayattan dışlanmasına rastlanmaktadır. Makalemizde ölümle hayatı barışık gören bir tasavvurun “zamansız ölüm” anlayışını yersiz kılacağına dair varsayımımız temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Hayat, Geleneksel, Modern, Ölüm Sosyolojisi.

Untimely Death: The Situation of Death in the Dichotomy of Traditional and Modern Society

Abstract

The dichotomy of traditional vs. modern in the sociology of religion is one of the central discussions. In our country besides the sociology of religion which is a very young social science, there is a younger subfield called the sociology of death. This essay aims to carry the discussion onto the sociology of death. In our assumption, both death and life lie one inside the other in the traditional comprehension; on the other hand, death is usually excluded from life according to the modern understanding. In this article, we try to ground the basis of our assumption which a conceiving that sees the death inside the life makes the idea of “untimely death” inappropriate.

Key Words: Death, Life, Traditional, Modern, The Sociology of Death

* Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, suheylunal@yahoo.com.

Sordum sarı çiçeğe
Niçin benzin sarıdır
Çiçek eydür derviş baba
Ölüm bize yakındır

Sordum sarı çiçeğe
Sizde ölüm var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba
Ölümsüz yer var mıdır?

Yunus Emre

“Ölümsüzlüğe inanmadığımızda, dünyaya anlam vermemiz imkansız olmasa da son derecede güçleşmektedir.”¹

122 | db

Dilimizde ölümün eninde sonunda geleceği gerçeğini hatırlatan pek çok deyim ve atasözü mevcuttur. Mesela “dünya ölümlü, gün akşamlı”, “ölüm Allah’ın emri”, “ölüm bir kara devedir ki herkesin kapısına çöker”, “ölüm var dirim var”, “ölümünden öte köy yoktur”²... Yunus da yukarıya aldığımız mısralarında ölüm gerçekliğinin hayatla iççeliğini tüm yalınlığı ve kesinliğiyle önümüze koymaktadır. Ama bu bilinç durumu, “ölümü sürekli *ensesinde hissetmek*” derken kastedilen türden bir endişe veya korkudan ziyade ölümle “barışık” yaşamayı ihsas ettirmektedir. Bu yazıda vurgulamak istediğimiz konu, geleneksel toplum anlayışında, sözü geçen *ölüm-hayat iççeliğine*; modern anlayışta ise daha ziyade *ölümün hayattan dışlanmasına* “ideal-tip” anlamında rastlanmasıdır. “Modern anlayışta sıkça örnekleriyle karşılaştığımız ‘zamansız ölüm’ mefhumu geleneksel toplumda var mıydı?” sorusu da bizim için anlamlıdır.

“Çok zamansız gitti... ölmek için henüz çok gençti... ölmek ona yakışmadı...” gibi söylemlerle gündelik hayatımızda karşılaşmaktayız. Ölüm genellikle gençken uzakta görünür; hep başkaları ölür sanılır. Halbuki Heidegger’in dediği gibi “yeni doğan biri ölmek için yeterince olgundur”.³ Makalemizde ölümle hayatı iç içe gören bir tasavvurun “zamansız ölüm” anlayışını yersiz kılacağına dair varsayımımızı temellendirmeye çalışacağız. Ölüm hayattan ne kadar

¹ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz Yayınları, İstanbul 2005, s. 189.

² TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://www.tdkterim.gov.tr/atasoz/> [25.08.2011]

³ Martin Heidegger, *Being and Time: A Translation of Sein und Zeit*, çev. Joan Stambaugh, State University of New York Press, New York 1996, s. 228.

uzak tutulursa her ölümün zamansız diye algılanması o kadar muhtemel hale gelir. Geleneksel hayat ölümle içli dışlı ve barışıktır. Örneğin halen pek çok yönden geleneksel hayat tarzının sürdüğünü bizzat yaşayarak gözlemlediğimiz Rize’de kabirler çeşitli sebeplerden dolayı daha ziyade evlerin bahçesinde yer almaktadır.⁴ Bu evlerde büyüyen çocuklar o mezarların yanbaşıda oynamakta ve her an onları görmektedirler. Oysa modern şehir hayatında durumun, tasvir ettiğimiz bu tablonun aksi yönde olduğunu –İzmir’de büyüdüğümüz için yine şahsî gözlemlerimize dayanarak– söyleyebiliriz. Çocuklar neredeyse yetişkinlik dönemine kadar ölü, mezar ve kabristan görmeden büyümekte; ölüler ve mezarlar onlara ürkütücü gelmektedir. Bunun doğal neticesinde günümüzde sanki ölüm yokmuş veya hiç ölmeyecekmişiz gibi yaşanan bir hayat tarzına şahit olmaktayız.⁵ Çünkü modernitede ölüm, toplum hayatından uzaklaştırılmıştır. Ünver’in konuyla ilgili makalesi⁶ de bu kanaatimizi desteklemektedir. İstanbul’daki üç kabristanda yer alan mezar taşı yazıları üzerine yaptığı araştırmada Ünver, insanların o dönemde ölümden korkmadıklarını tespit etmektedir. Günümüze geldiğimizde ise “geleneksel” ideal-tipine uyan anlayışın büyük şehirlere nispetle Anadolu’da daha fazla tezahür ettiğini görüyoruz. Biçer’e göre Türkiye’de geleneksel ve dinsel hayatın Batı’ya göre daha yoğun yaşandığı orta ve Doğu taraflarında küreselleşmeden daha az etkilenen, “muhafazakâr” insanlar yaşamaktadır.⁷ Küreselleşme, gelenekler üzerinde tahrip edici bir etkiye sahiptir. Örneğin Türkiye’nin özellikle Batı şehirlerinde defin adetlerine ilgi azalmıştır. Ama Türkiye’nin Orta ve Doğu kısımlarında sözkonusu gelenekler hüküm sürmeye devam etmektedir.⁸

* * *

Modernite ile birlikte ölüm gittikçe geciktirilmeye başlamıştır. Aslında tıbbî buluşlar bunun içindir. Antik dönemlerle modern çağ arasındaki fark o kadar belirgindir ki Eski Yunan medeniyetinde

⁴ Krş. Faruk Karaca, “ ‘Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle’ Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 3-4, 2001, ss.501-512.

⁵ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 1991, s. 154.

⁶ Süheyl Ünver, “İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları”, *Yeni Türk Mecmuası*, 6 (68), 1938, ss. 312-321.

⁷ Ramazan Biçer, “The Physical and Spiritual Anatomy of Death in Muslim Turkish Culture”, *Kelam Araştırmaları* 7(2), 2009, s. 20.

⁸ Biçer, a.g.m., s.36.

ortalama yaşam süresi yirmi yıl iken günümüzde seksen civarındadır. Çocuk ölümlerinde de azalma görülmektedir. Eskiden doğum sıklığı ve çocuk sayısı çoktu ve belki de onların bir kısmı bu sebeple gözden çıkarılıyordu. Ancak günümüzde ana-babaların çocuk ölümlerine karşı duyarlılıkları değişmiştir. Eskiden ölüm daha sükunetle karşılanırdı ve topluluk içerisindeydi. Yani ister çocuk, ister yaşlı olsun birisi tek başına ölmezdi; etrafında insanlar olurdu.⁹ Ayrıca henüz çocukken ölümle daha sık karşılaşılıyordu. Modern dünyada ise ölümle tanışma dönemi bir hayli ileri yaşlara kaymıştır.

Batı toplumları genelde insanın ölümden haberdarlığını izaleye çalışmaktadır. Din fenomenine hayatında birinci sırada yer vermek istemeyen insan, ölüm üzerine düşünmeyi de istememektedir.¹⁰ Bu çerçevede Amerikan toplumunda ölümü yadsıma ve kaçınma tutumu göze çarpıyor. Sağlık çalışanları bile ölümden bahsetmek istemiyorlar. Defin işlemleri genelde çeşitli kurumlar vasıtasıyla gerçekleştiriliyor. Örneğin cenaze işlerinde mütehassıs özel işletmeler her şeyle ilgileniyor ve “ölüyü ortadan kaldırıyorlar”. Ölüm eskiden evlerde ve yakınların yanında iken modern hayatta kuruluşlarda ve yalnız bir halde gerçekleşmektedir.

124 | db

Modern toplumlarda çocukların ölüm fenomeniyle mümkün mertebe karşılaştırılmamaya çalışıldığını ifade etmiştik. Hatta çocuklara hastanede ölmekte olan yakınlarını ziyaret izni bile verilmemektedir. Ayrıca onlara ölen yakınlarıyla ilgili yalanlar söyleyip gerçeğe yüzleşme fırsatı verilmediği için, büyüklerine karşı güvensizlik hissetmeye de başlamaktadırlar. Modern Batı'dan bir başka örnek olarak cenazelerin makyajı ve giydirilip süslenmesi de ölümün bastırılmaya çalışılmasının bir tezahürü telakki edilebilir. Modern hayat anlayışı ölümü ertelemeye çalışmaktadır. Bazı araştırmalara göre Doğu kültürü Batı'ya oranla ölüm kaygısını daha az göstermektedir.¹¹

İnsana ölümü hatırlatan, onda ölüm düşüncesini güçlendiren unsurlardan birisi ölümcül hastalıklar, bir diğeri cenazeler, tenesir taşları, kabristanlar ve oradaki mezar taşlarıdır.¹² İslamiyet'te kabir ziyareti, ölümü hatırlatan bir uyarıcı olması bakımından teşvik

⁹ John Hick, “Değişen Ölüm Sosyolojisi”, çev. Turan Koç, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:7, 1990, ss. 235-249.

¹⁰ Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 72.

¹¹ Karaca, a.g.e., s. 77-80.

¹² Karaca, a.g.e., s. 101.

edilmektedir.¹³ Mezarlıkların insanların her an görebilecekleri yerlerde (örneğin yol kenarlarına, mahallenin ortasına, hatta özel mülkiyetlerde evlerin yanına) konumlandırılmaları bu açıdan dikkat çekicidir.¹⁴

Ölümün az düşünülmesi özellikle günümüzde, başka bir ifadeyle modern zamanlarda, daha belirginleşmektedir. Bunun sebepleri arasında mesela sekülerleşme, genç ve sağlıklı olmaya verilen önem, cehalet, ölümle televizyonlarda çok sık karşılaşılma, insan ömrünün uzaması, ölüm sürecinin evlerden kuruluşlara devredilmesi sayılabilir.¹⁵

Batı düşüncesinde ölümden korkmanın en önemli sebeplerinden birisi Karaca'ya göre "aşırı ferdiyetçi tutum"dur.¹⁶ Nitekim aşırı ferdiyetçilik, insanın topluluktan kopuk yaşamasını beraberinde getirmektedir. Kendi başına yaşayan birey, topluluğa ihtiyacı olmadığını düşünerek hayatını idame ettirir. Hayattaki bu yalnızlık onu ölüm halinde de takip edecektir. Bunu bilen aşırı bireyci bir insanın ölümden korkması da tabii karşılanmalıdır. Ölüm üzerine müstakil bir eser yazan Louis-Vincent Thomas'a göre Batı medeniyeti, bireyciliği sayesinde ölüme karşı bastırma tavrı sergiler. Ölüm, bir tabu ve yadsıma meselesidir. Bu bastırmayı toplumsal düzlemde örneğin "cenaze törenlerindeki profesyonelleşme" şeklinde görebiliriz. Modern insan sanki ölmemesi gerekiyormuş gibi davranmaktadır. Günlük dil, ölümü örtmecelerle doludur. Bugün Batı düşüncesinde olanlar, bilim ve tekniğin bir gün ölüme çare bulmasına bel bağlayarak ölümü utanç verici bir şey gibi yaşıyor. Yanısıra bunun tersi bir akım da bulunmaktadır: Ölmek üzere olana yardım etmeye ve törenlerin yenilenmesine önem verenler... Böylece ölüm, yeniden eski saygınlığına kavuşturulmak istenir.¹⁷ Ölümü düşünme, ölüm olayına bizzat şahit olma ve cenaze merasimlerine katılmanın, ölüm korkusunu hafifletici bir rol oynayabileceği ileri sürülmektedir.¹⁸

¹³ "Ölmeden önce ölüünüz." ve "Lezzetleri yok eden ölümü çokça hatırlayınız." hadisleri bu çerçevede zikredilebilir. Bkz. Tirmizi, "Kitabü'z-Zühhd", 31.

¹⁴ Bir yüksek lisans öğrencimize ölümün din sosyolojisi çerçevesinde tezini sadece bu konuya hasretmesini önerdik.

¹⁵ Karaca, *a.g.e.*, s. 105-110.

¹⁶ Karaca, *a.g.e.*, s. 166. Bireycilik ve toplumsal uzanımları için bkz. Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik*, Açılımkitap, İstanbul 2011.

¹⁷ Louis-Vincent Thomas, *Ölüm*, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 47.

¹⁸ Karaca, *a.g.e.*, s. 188.

Diğer yandan ölüm korkusunun bir “gizli işlev”i de olabilir. Mesela topluluk bilinci oluşmasına yardımcı olabilmektedir. Endişenin paylaşılması, duygusal yakınlıklar, bireyleri birbirine yaklaştırmakta; dostluk ve dayanışma bağlarını sağlamlaştırmaktadır.¹⁹ Ölüm, aile bağlarını ve toplumsal bağları güçlendirebilmektedir. Geleneksel hayatın görüldüğü aile ve toplumlarda ölüm sonrasında kenetlenme daha fazla görülüyor. Akılcı bir nitelik arz eden modern toplumlarda ölüm, daha ziyade din-dışı bir renkte algılanıyor ve soğuk bir hava izleniyor.²⁰

Karaca'nın yaptığı empirik çalışmadan elde edilen bulgulara göre “ölüme âşinalık”ın ölüm korkusunu hafiflettiği²¹ ve “deneklerde ölüm düşüncesini oluşturan ve onu olumlu yönde etkileyen etkenlere bakıldığında ‘herhangi bir cenaze ve mezarlık’ görmenin etkili faktör olduğu” görülmektedir.²² Ezcümle Pekergil, konuyla ilgili çalışmasındaki kabir ziyaretine ilişkin tespitlerinde insanın, psikolojisi gereği ölüyü unutmaya çalışsa bile unutamayacağını ve ölümlerle olan münasebetini devam ettirmek ve onları sürekli yanında yaşıyorlarmış gibi hissetmek isteyeceğini belirtmektedir.²³

126 | db

Aslında modern düşüncenin bu konudaki nirengi noktasını dile getiren Thomas'a göre ideal, yani ‘iyi’ ölüm, hakim olunan ölümdür. Bu da bizi ölümün “zamansızlığı”nın verdiği rahatsızlık algısına tekrar getiriyor. Beklenmedik bir anda başa gelen ölüm modern insanı huzursuz etmektedir. Fransa’da “Saygınlık İçinde Ölme Hakkı Derneği”ni kuranlar muhtemelen bu huzursuzluktan hareketle böyle bir girişimde bulunmuş olsalar gerektir.²⁴ Ötenazi meselesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Ama konu çok ayrıntılı tartışmaları içerdiğinden bu aşamada hiç girmemeyi tercih ediyoruz.

Thomas’a sorarsanız hayatla ölüm iç içedir; nitekim eğer hayat seviliyor ve ölüm sevilmiyorsa, bu, hayatın gerçek anlamda sevilmediğini gösterir.²⁵

Philippe Ariès, geleneksel hayat tarzıyla moderniteninkini ölüm kavramı üzerinden tarihsel değişim süreci içinde inceleyen kapsamlı

¹⁹ Karaca, *a.g.e.*, s. 194-5.

²⁰ Murat Pekergil, “Ölüm Olgusunun Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Konya Örneği)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2009, s. 36 vd.

²¹ Karaca, *a.g.e.*, s. 282.

²² Karaca, *a.g.e.*, s. 351.

²³ Pekergil, *a.g.e.*, s. 52.

²⁴ Thomas, *a.g.e.*, s. 77.

²⁵ Thomas, *a.g.e.*, s. 125.

çalışması *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*'nda "yatakta ölüm" hakkında bazı gözlemlerde bulunur. Eskiden insanlar ölmek üzere iken genelde evlerinde bulunurlar ve kendi ölüm ayinlerini kendileri yönetirlerdi. Eğer söyleyeceklerini unutmuşsa ona rahip veya hekim yardım ederdi. Dolayısıyla ölenin yatak odası "kamusal alan" haline gelirdi. Akrabalar, dostlar ve komşuların, çocuklar da dahil olmak üzere, orada hazır bulunmaları beklenirdi. Oysa günümüzde çocuklar bu ortamdan uzak tutulmaktadırlar. Ölüm ayinleri basittir; törenseldir ama insanlar rol yapmazlar. Sonuç olarak ölüm, bugün tersi olsa da, büyük bir endişe ve korku doğurmamaktaydı. Yazarımız bu tür "ev-içi" ölüme "evcilleştirilmiş ölüm" demektedir. Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki bu tabirden ölümün önceleri vahşiymiş de sonra evcilleştirilmiş anlamına gelmediği bilinmelidir. Ariès'e göre toplumsal gerçeklik, tam tersine, ölümün daha "vahşi" hale günümüzde geldiğini göstermektedir. Eski anlayışta insanlar ölümle daha samimiydiler ve ölümle hayat biraradaydı.²⁶ Thomas ile Ariès benzer düşünceye sahiptir. O da eskiden herkesin etrafında yakınları olduğu halde kendi evinde öldüğünü belirtmektedir. Şimdilerde bunun azalmasını Ariès birkaç sebebe bağlamaktadır: Modern zamanlarda evler eskisi gibi büyük değildir. Bu yüzden yaşlılar ile gençler aynı evde yaşamamaktadırlar. Ayrıca evin hanımı çalışıyorsa yaşlılara bakacak zamanı da yok demektir. Dolayısıyla çekirdek aileye dönüşüm önemli bir sebep olarak bir yanda dururken, diğer yanda da can çekişmenin verdiği korku önem kazanmaktadır. Evde yalnız başına ölme düşüncesi modern insan için korkutucu bir durumdur.²⁷

Geleneksel yapıda insanlar ölümle barışık idiler; ama onunla çok yakın olmak istemedikleri dönemler olmuş ve mezarları tabulaştırıp kendilerinden belli bir uzaklıkta tutmuşlardır. Yaşayanlar dünyası, ölümler dünyasından ayrılmıştır. Örneğin Roma On İki Levha Kanunu'na göre şehre ölü gömmek yasaklanmıştır. Bu âdeti Theodosius devam ettirmiştir. Mezarlıklar, ancak MS. 500'lerden sonra yavaş yavaş kent-içine girmeye başlamışlardır.²⁸ Kabristanlar (cimetière) belli bir döneme kadar sığınak işlevi de görmüş; hatta buluşma noktası ve sosyal faaliyet merkezi bile olmuştur. On yedinci yüzyılın sonuna kadar mezarlıklarda her tür kamusal faaliyet

²⁶ Philippe Ariès, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991, s. 12-3.

²⁷ Thomas, *a.g.e.*, s. 66.

²⁸ Ariès, *a.g.e.*, s. 13-6.

yapılmaktaydı. Bir yanda dans edenler, diğer yanda cenaze merasimi... Hayatla ölüm tam anlamıyla iç içe... Anlıyoruz ki eskiden insanlar kendi ölümlerine ve genel olarak ölüm fikrine alışık yaşamışlardır. Nitekim yazarımıza göre de ölümle içli-dışlı olmak, doğanın düzeninin kabulü demektir.²⁹

Ölüm ve onun Batı'daki toplumsal yansımalarının tarihsel açıdan nasıl değişimlere uğradığını inceleyen Ariès, XIX. yüzyıla geldiğinde "ölüye matem" anlayışının iyice gösterişli bir hale geldiğini vurgulamaktadır. Onun "isterik matem" dediği bu tavır, 700 yıl öncesinin âdetine bir geri dönüş niteliğindedir. Bazen matem delilik seviyesine kadar ulaşır. Yani XIX. yüzyıl Batı dünyasında insanlar ölümü çok daha zor kabullenir hale gelmişlerdir.³⁰

Ariès'in ilgi çekici tespitleri devam ediyor: Ona göre günümüze doğru geldikçe ölüm artık utanılan ve memnu bir şey haline gelmiştir. Maksat hayatın hep mutluymuş gibi görünmesini sağlamaktır. Hatta matem, yasak gibi kabul edilmiştir ki bunun da sebebi bir nevi "daima mutlu görünme zorunluluğu"dur. Bu amaçla ölüm yeri artık evler değil hastanelerdir ve insanlar oralarda yalnız başlarına ölürler. Zaten "kabul edilebilir" olanı da budur; evde ölmek "can sıkıcı"dır. Çocuklar da ölüm olayından uzak tutulmaya çalışılır. Onların duygusallıklarını altüst etme endişesiyle büyükler kendilerini bırakmaktan kaçınırlar. Ama kimsenin görmediği bir yerde ağlayabilirler. Bu düşüncenin bir sonucu olarak kabir ziyaretleri de azalmıştır. Çünkü kabir ziyareti, ölüm denen 'rahatsız edici' durumu hatırlatır. Hatta Ariès'e göre "ölü yakma" âdeti de bu rahatsızlığı bertaraf etmek için, yani ölüyü ortadan kaldırıp hiçleştirme saikiyle geliştirilmiş olabilir. Ölü ve ölümle mümkün merteye karşılaşmak için cenaze işlemleri profesyonelleştirilmiştir. Herhangi bir ölüm durumunda ehil kişiler baştan sona gerekenleri yapmakta, sizi ölüyle "muhatap" etmemektedirler. Bize ölümü hatırlatan her şeyin bir an önce yok edilmesi için çalışmaktadırlar. Böylece önemli bir ihtiyaca cevap vererek para kazanmaktadırlar.³¹ Modernliğin ölüm karşısındaki tutumları, ölüm ve matem konularında bir görmezden gelme ve vurdumduymazlığı da beraberinde getirmektedir. Ayrıca bir ölüm meydana geldiğinde kederin dışavurumu da hoş karşılanmamaktadır. Vamık Volkan'a göre günümüzde matemlere karşı bu

²⁹ Ariès, *a.g.e.*, s. 29.

³⁰ Ariès, *a.g.e.*, s. 67.

³¹ Ariès, *a.g.e.*, s. 98.

sıkıntılı tutumda geleneksel aile yapısının ve dinî değer sistemlerinin gerilemesinin payı büyüktür.³² Şu da var ki ölümden kaçış, ölen kişiye kayıtsızlıktan ötürü değildir. Teknolojik ve tıbbî gelişmelerin ilerlediği modern zamanlarda “vakitsiz ölüm” azaltılmaya çalışılır. Ayrıca teknik gelişmeler, insan ömrünü uzatmaktadır. 100-110 yaşını geçen insanlar sadece Himalayalar’da, Alpler’de değil, gelişmiş ülkelerde de bulunmaktadır.³³ İşte bu durumda sevilen birinin ölümü, derin duygular yaratır.³⁴

İngiliz sosyolog Geoffrey Gorer’a atıfla Ariès’in temas ettiği bir gerçek, günümüzün ölüme yönelik tutumunu yansıtmada dikkat çekici görünmektedir. Gelenekselden moderne geçişte *cinsellik* ve *ölüme* dair pedagojik tutumlar yer değiştirmiştir. Eskiden çocuklara cinsellik ayıp kabul edildiği için anlatılmazdı, ama ölen dedelerinin yatak odasına girebilirlerdi. Şimdi daha küçük yaşta üremeyi öğreniyorlar, ama dedelerinin ölümü onlardan gizlenip onlara yalanlar söyleniyor.³⁵

Ariès’in eserini Türkçe’ye çeviren Kılıçbay’ın tespiti bu noktada vurgulanmaya değerdir: “Uygarlık kavramı aracılığıyla kendini alabildiğince yücelten insan, yok olmayı bir türlü içine sindirememektedir. Bunun sonucu olarak ölümü ya aklileştirmekte, ona misyon atfetmekte, ya da görmezden gelerek yok saymaktadır.”³⁶

Konuya bir başka açıdan yaklaşan Kızılçelik, toplumsal sınıfların ölüme bakış açılarının farklılık arz edeceğini belirtmektedir. Egemen sınıf ölümü doğal karşılamakta; gerisi ölüm karşısında yıkılmaktadır. Ölen yaşlı ve kadın ise –statüsü de düşükse– fazla tepki olmazken, genç ve erkek ise tepki daha fazladır. Demek oluyor ki statü, yaş ve cinsiyet etkenleri de ölümün “zamanlılığı” ya da “zamansızlığı”na etki etmektedir. Kızılçelik’e göre geleneksel kültürde ölüm, insanları dayanışmaya ve bütünleşmeye yöneltir. Geleneksel olmayan çevrelerde de önemli birinin, bir fikir adamının ölümü, dayanışma ve bütünleşmeye yol açabilir. Ama modern top-

³² Göka, a.g.e., s. 172-3.

³³ Server Tanilli, “Ölüm Karşısında Felsefe ve Teknik”, *Felsefeologos*, Yıl:3, S. 12, 2000, s.45-7.

³⁴ Ariès, a.g.e., s. 85-91.

³⁵ Ariès, a.g.e., s. 91.

³⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, “Ölümün Sıcak Yüzü, Ölümün Soğuk Yüzü, Ölümün Yüzsüzlüğü”, Ariès, a.g.e. içinde, s. 113.

lumda ölüm genellikle “yalnızlaştırıcı”dır. Yalnız yaşayan insan yalnız ölmekte; tanıdıkları daha da yalnız kalmaktadır.³⁷

Modern insanı geleneksel insandan ayıran önemli bir unsur da modern insanın ölümsüzlük arzusudur. Modern birey ölümsüzlük arzusundan dolayı ölmeyi istememekte, mümkün mertebeye hayattan uzaklaştırmaya çabalamaktadır.³⁸ Bu noktada Göka, “zamansız ölüm”e doğrudan temas eder. Örneğin Kızılçelik’in az önce zikrettiğimiz düşüncesine paralel olarak toplumca yaşlıların ölümünü normal karşıladığımızı, gençlerin ölümünü zamansız ölüm addettiğimizi söyler. Ona göre modern insan, ölümü hep yaşlılığa ötelemektedir. Geleneksel insan, ölümü daha fazla kabullenicidir. Modern insan, ölüm ve ölümlle ilgili her şeyi hayatın dışına itmek istemektedir. Sadece modern insanlar değil, modern tıp da ölümden kaçmaktadır. Modern insan, tıbbî gelişmelere istinaden ölümün bir gün engelleneceğine içten içe inanmaktadır.³⁹

Göka, geleneksel toplumların modern toplumlara göre ölümlle daha barışık olduğuna kanıt olarak mezarlıkları gösterir. Mezarlıklar, geleneksel toplumlarda yaşam alanlarının içerisine yapılmış; aile efradı, kendi bahçelerine defnedilmişlerdir. Türk-İslam kültürü de böyledir.⁴⁰ Osmanlı’daki mezarlık kültürü 19. yüzyıldan sonra değişim göstermiştir. Günümüz Türkiye’sinde mezarlıklar, gerek ekonomik gerekçeler, gerekse şehir planlamasından dolayı şehirlerden ötelere yer almaktadırlar.⁴¹ Mezarların ve kabristanların yaşanan bölgelerden uzaklaştırılması ile ölümün hayattan dışlanması ve ölüm-hayat ‘kardeşliğinin’ bozulması arasında doğrudan bağlantı bulunduğunu düşünüyoruz. Göka, geleneksel hayatla modern hayat arasındaki ölüme dair anlayış farkını belirtirken “eceliyle ölme”nin geleneksel hayatta kaldığını, modern hayatta ölümün hep maddi bir nedeninin bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca modernite, ölümlü, ortadan kaldırılması gereken bireysel bir suç gibi telakki ederek tecrit etmiş, mezarlıklar örneğinde görüldüğü gibi cenaze törenlerini de yaşamın dışına itmiştir.⁴² Modern çağ, ölümün meydana ge-

³⁷ Sezgin Kızılçelik, “Ölümü Sosyolojik Düşünmek”, *Felsefelogos* Yıl: 3, S. 12, 2000, s. 165-6.

³⁸ Erol Göka, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 95.

³⁹ Göka, a.g.e., s. 30-3.

⁴⁰ Göka, a.g.e., s. 48-9.

⁴¹ Biçer, a.g.m., s. 32; Karaca, a.g.m., s.505.

⁴² Göka, a.g.e., s. 99-100.

tirdiği acı ve kederi “gizleme ve engelleme” yoluna gider. Bu yolla acı daha fazla bireyselleştirilir.⁴³

Bununla birlikte ölüme karşı tavır alış, modernleşme süreci içerisinde sabit kalmamıştır. Ölüm, geleneksel hayatın yaşandığı dönemlerde daha “kamusal” iken, modern zamanlarda “özel”leşmiştir. Çocuklar şimdilerde hiç ölü görmeden büyümektedirler; çünkü ölüm toplumdan uzaklaştırılmaktadır.⁴⁴ Kara’nın tespitlerine göre modern söylem, ölümü yadsıma üzerine kuruludur. Modern hayatta ölümle karşılaşma oranı da düşüktür. İnsanlar genelde çocukluklarında aile büyüklerinin ölümünü hatırlamakta ama sonraki yaşlarda ölümle pek karşılaşmamaktadırlar. Bu durum, kent yaşamının, başka bir ifadeyle modernitenin getirdiği bir sonuç ve yine ölümün gündelik yaşamdan uzaklaştırıldığı şeklinde okunabilir.

Kara’ya göre insanlardaki ölüm tasavvurunu etkileyen en önemli etken “kabir ziyareti” ve “bir cenaze ile karşılaşmak”tır. Yani ölümü çok ananlar ondan daha az korkmaktadırlar. Ayrıca ölüm gençlere *soğuk* ve *itici* gelirken, yaşlılara *normal*, *sıcak* gelmektedir. Bu da bir açıdan geleneksel anlayışın ölüme bakışıyla modern bakışın farkını gösteriyor şeklinde yorumlanabilir.⁴⁵ Kara’nın tespitine göre ölüm acısı “cemaat”te paylaşılır.⁴⁶ “Cemiyet”te ise bu acı bireysel olarak yüklenilir; ölüm korkutucudur ve acı paylaşılmaz. Kara, doktora tezinde gelenekselden moderne, oradan da postmodern topluma doğru geçildikçe ölümün kamusalıktan bireyselliğe doğru evrildiğini savunur. Geleneksel toplumda ölüm “kamusal”dır. Modern hayatta ölüm uzmanlarca yönlendirilir. Postmodernitede ise “özel”dir.⁴⁷

* * *

Görüldüğü üzere düşüncelerini incelediğimiz yazarlar, Batılı olsun ya da olmasın, geleneksellik ve modernliğin ölüm anlayışlarına ilişkin benzer kanaatler taşımaktadırlar. Sonuç olarak diyebiliriz ki geleneksel hayat anlayışı –tabir caizse– “her ölüm *zamanlı* ölümdür” derken, modern zihniyete göre son tahlilde “her ölüm *zaman-*

⁴³ Zülküf Kara, “Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği”, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv. SBE, Kayseri 2009, s. 107.

⁴⁴ Kara, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁵ Kara, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁶ Buradaki “cemaat” kelimesini Tönnies’e atıfla sosyolojik terim anlamında kullanıyoruz.

⁴⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 243.

sız ölümdür”. Her din, ölümü önemsemekte ve inananların da önemsemesini istemektedir. Dayandığı felsefesi itibarıyla din mefhumunu hayatın dışına atmak isteyen modernite ise ölümü *hiçlik* ya da *yokluk* telakki etmektedir. Dinler, ölümü kabullenilmesi ve hayatın ona göre ayarlanması gereken bir nihai gerçeklik şeklinde bildirir. Başka bir deyişle din, insanların gündelik hayatında referans alınmıyorsa zamansız ölümden bahsedilebilir; ama din önemli ise her ölüm “zamanlı” kabul edilecektir.⁴⁸ Ne var ki ölümü aralıksız düşünmek mümkün olmadığı gibi bu durum hayatı yaşanmaz hale de getirecektir.⁴⁹ Ölüm, her an kendimizin veya sevdiğimizimizin başına gelebilecek normal bir olaydır. Karaca’ya göre “ölüm üzerine araştırma yapan batılı araştırmacıların çoğunun ortak kanaati, ölümün hayattan uzaklaştırılmasının yanlış olacağı istikametindedir. Onlara göre onu daha çok hayata katmak, üzerinde düşünmek ve günün birinde geleceğini düşünerek ölümden kopmamak daha doğru bir tutumdur.”⁵⁰ Bu arada şu da belirtilmelidir ki burada amaç insanların değer hükümlerini, inançlarını yargılamak, dindar olup olmamalarına göre tasnif etmek değil, “durum tespiti” yapmaktır. Bilim anlayışımıza göre değer hükmü vererek yargılamak, zaten sosyal bilimcinin işi de değildir.

Kaynakça

- Ariès, Philippe, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991.
- Biçer, Ramazan, “The Physical and Spiritual Anatomy of Death in Muslim Turkish Culture”, *Kelam Araştırmaları* 7:2, 2009, ss. 19-38.
- Göka, Erol, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2009.
- Heidegger, Martin, *Being and Time: A Translation of Sein und Zeit*, çev. Joan Stambaugh, State University of New York Press, New York 1996.
- Hick, John, “Değişen Ölüm Sosyolojisi”, çev. Turan Koç, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:7, 1990, ss. 235-249.
- Hökekleli, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 1991, ss. 151-165.
- Hökekleli, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.
- Kara, Zülküf, “Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Kayseri Örneği”, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv. SBE, Kayseri 2009.
- Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

⁴⁸ Bu düşüncemizi Hökekleli’nin Din Psikolojisi sahasında gerçekleştirdiği empirik çalışması da desteklemektedir. Bkz. Hayati Hökekleli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 131.

⁴⁹ Karaca, a.g.e., s. 67.

⁵⁰ Karaca, a.g.e., s. 114-5.

- Karaca, Faruk, “ ‘Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle’ Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 3-4, 2001, ss.501-512.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, “Ölümün Sıcak Yüzü, Ölümün Soğuk Yüzü, Ölümün Yüzsüzlüğü”, Philippe Ariès, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991 içinde, ss. 109-114.
- Kızılçelik, Sezgin, “Ölümü Sosyolojik Düşünmek”, *Felsefelogos* Yıl: 3, S. 12, 2000, ss.163-168.
- Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz Yayınları, İstanbul 2005.
- Pekergil, Murat, “Ölüm Olgusunun Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Konya Örneği)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2009.
- Tanilli, Server, “Ölüm Karşısında Felsefe ve Teknik”, *Felsefelogos*, Yıl:3, S. 12, 2000, ss.43-48.
- TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, <http://www.tdkterim.gov.tr/atasoz/> [25.08.2011]
- Thomas, Louis-Vincent, *Ölüm*, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yay., İstanbul 1991.
- Tirmizi, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ünal, Mehmet Süheyl, *Dinsel Bireycilik*, Açılımkitap, İstanbul 2011.
- Ünver, Süheyl, “İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları”, *Yeni Türk Mecmuası*, 6 (68), 1938, ss. 312-321.

